

АНАЛІЗ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ЕЛЕКТРОННИЙ НАВЧАЛЬНИЙ СЛОВНИК»

О. Ю. Балалаєва,

*старший викладач кафедри української, англійської та латинської мов,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ім. М. О. Драй-Хмари
e-mail: l.balalaeva@yandex.ru*

Стаття присвячена проблемі визначення сутності поняття «електронний навчальний словник». Дослідження здійснено в контексті концептуальних засад навчальної і комп'ютерної лексикографії. Описано функції навчальних словників, узагальнено методичні вимоги до них. Висвітлено різні підходи до розуміння сутності електронних словників та їх класифікації. Велику увагу приділено порівняльному аналізу структурних особливостей поліграфічних і електронних словників, дослідженню потенціалу останніх.

Ключові слова: навчальний словник, електронний словник, навчальна лексикографія, комп'ютерна лексикографія.

Постановка проблеми. Електронні словники вважаються відносно новим явищем на ринку вітчизняної видавничої продукції, яке стрімко розвивається і набуває популярності в самих широких колах користувачів. Проте аналіз сучасного рівня розвитку електронного навчального контенту з латини свідчить про явний дефіцит латинсько-українських словників як загальної, так і спеціальної лексики. Брак електронних навчальних словників зумовлений низкою об'єктивних проблем як практичного, так і теоретичного характеру.

Проблема визначення статусу електронного навчального словника знаходиться у зоні перетину двох відносно нових напрямів у лінгвістиці: навчальної лексикографії та лексикографії комп'ютерної і вимагає залучення концептуальних ідей і ключових моментів кожної з них.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні засади навчальної лексикографії закладені в працях С. Бархударова, В. Гака, Т. Жеребило, П. Денісова, В. Морковкіна, С. Новікова та ін. Проблемам теорії і практики розробки електронних словників присвячені дослідження А. Баранова, В. Беркова, М. Лаптевої, М. Ковязіної, Л. Колодяжної, І. Кульчицького, Р. Мисака, Н. Сивакової, В. Селегея, О. Чепик, Г. Чередниченко та ін.

Формулювання мети статті. Метою даної наукової розвідки є аналіз сутності поняття «електронний навчальний словник» у контексті концептуальних засад навчальної і комп'ютерної лексикографії.

Основна частина. Навчальна лексикографія – це прикладна лінгвотодична дисципліна, змістом якої є теоретичні та практичні аспекти опису лексики в навчальних цілях. У теоретичному плані навчальна лексикографія визнається молодого галуззю мовознавства, яка відокремилася в 70–80-х ро-

ках ХХ ст., хоча практично вона є найдавнішою цариною науки про словники. Основним завданням навчальної лексикографії є лексикографічне забезпечення вивчення мови, провідними напрямками вважаються теорія і практика створення навчальних словників.

За визначенням О. Кочневої, В. Морковкіна, навчальний словник – це «лексикографічний твір будь-якого типу та обсягу, спеціально призначений для надання допомоги у вивченні мови як засобу передачі своїх і сприйняття чужих інформаційних станів» [2, с. 64].

У лексикографії навчальні словники становлять окремих тип словників, що виділяються навчальною спрямованістю і використовуються як один із засобів навчання. Їх навчальний характер виявляється в складі словника, відборі, розміщенні, способах подачі та інтерпретації лінгвістичної інформації, мові викладу матеріалу, обсязі, оформленні.

В. Перебийніс формулює такі їх особливості: 1) навчальний словник повинен відповідати програмі викладання мови на певному етапі її вивчення; 2) словникова стаття повинна бути короткою, добре структурованою, легкою для використання тими, хто ще не має достатніх навичок роботи зі словником; 3) велика увага повинна приділятися сполучуваності реєстрових слів; 4) словник повинен включати невелику кількість додатків, які доповнюють реєстр необхідною для даного етапу вивчення мови інформацією [4, с. 82].

Отже, за словами дослідниці, навчальні словники – «це словники короткі, вузького призначення, добре структуровані, прості за будовою, щоб забезпечити ефективність їх використання учнями чи студентами, які не набули ще міцних навичок користування словником» [5, с. 73].

Серед дослідників не існує єдиної точки зору щодо функцій навчальних словників.

Т. Жеребило стверджує, що незважаючи на ряд специфічних особливостей, навчальні словники акумулюють і представляють в лексикографічно обробленому вигляді зміст підручників, посібників, різних дидактичних матеріалів. Найважливішими функціями словників як засобу навчання та розвитку особистості є навчальна, освітня, виховна, розвиваюча. Разом із цими універсальними функціями, навчальні словники виконують свої специфічні функції: довідкову, інформативну, систематизуючу, кодифікуючу, мотиваційну.

Отже, дослідниця розглядає навчальний словник передусім як частину дидактичної системи і пріоритетними вважає функції, властиві засобам навчання (хоча на наш погляд, такий підхід не завжди правомірний, адже виявити, наприклад, виховну функцію у навчальному термінологічному словнику досить важко).

Б. Бім-Бад та ін. вважають, що навчальні словники виконують навчальну, довідкову та систематизуючу функції, а також функції, характерні для словників всіх типів: інформативну і нормативну (у даному випадку, звернемо увагу на сутнісну близькість довідкової та інформативної функцій).

М. Лаптева до провідних функцій термінологічних тлумачних навчальних словників відносить такі: інформаційну, систематизуючу та функцію самоосвіти.

Більшість дослідників (М. Ковязіна, Т. Петрашова, В. Табанакова та ін., включно з автором цього дослідження) поділяють думку П. Денисова: навчальним словником вважається такий, в якому мінімальна лексична система здатна виконувати чотири функції: навчальну, систематизуючу, довідкову і нормативну.

Провідна функція відображає той параметр словника, який є домінантним і в силу цього визначає тип словника. Отже, у навчальних словниках пріоритетною стосовно інших функцій визнається навчальна. Проте всі ці функції можуть перетинатися і реалізуватися в різних пропорціях в межах одного словника. Лексикографи відзначають, що особливістю сучасних словників є саме їх багатофункціональність.

При укладанні словника слід враховувати мету вивчення мови: володіння розмовною мовою, вироблення навичок перекладу, розуміння фахової літератури, професійна комунікація тощо.

За даними дослідників, все більше набуває розвитку новий різновид лексикографічних праць – термінологічні словники як навчальні посібники. До них належать словники, які відображають термінологію певної спеціальності чи ще обмеженішої тематики – курсу [6, с. 77].

А. Полуєктова конкретизувала вимоги до навчальних термінологічних словників. Наведемо деякі з них:

1) реєстр словника повинен включати невелику кількість слів, його основу становить лексичний мінімум, який відповідає програмі етапу навчання та відібраний на основі аналізу частотності вживання термінів;

2) навчальний словник повинен містити рекомендації щодо послідовності вивчення термінів у загальній терміносистемі;

3) словникова стаття повинна бути короткою, добре структурованою, містити не тільки переклад слова, але й ілюструвати його вживання в лексичному та термінологічному оточенні;

5) як тлумачення слова, так і приклади-словосполучення можуть включати тільки реєстрові слова, щоб уникнути неконтрольованого розширення реєстру навчального словника;

б) доцільним може бути включення до навчального словника ілюстративних додатків із зображенням; подання граматичних і методичних коментарів [6, с. 76].

Слід погодитися з думкою І. Перебийніс про те, що один навчальний словник виконати всі завдання не може, тому доцільно створювати низку навчальних словників різного обсягу й призначення для кожного типу навчальних закладів, для різних етапів вивчення мови, для кожної спеціальності майбутніх користувачів [5, с. 73].

Навчальна лексикографія перейшла на якісно новий рівень із розвитком комп'ютерної лексикографії – прикладної дисципліни у мовознавстві, що вивчає методи, технологію і окремі прийоми використання комп'ютерної техніки в теорії і практиці складання словників.

У науковій літературі часто вживаються терміни *електронні, комп'ютерні та автоматичні* словники як синоніми. На думку Р. Мисака, терміни *автоматичні та електронні* словники можна вважати більш загальними та рівнозначними, а *комп'ютерні* словники розглядати як один з їх підвидів [3, с. 52].

У нашому дослідженні ми дотримуємося терміну *електронний словник*, фіксованого і у Положенні про електронні освітні ресурси, де він тлумачиться як «електронне довідкове видання упорядкованого переліку мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків), доповнених відповідними довідковими даними» [7].

Н. Сивакова визначає електронний словник як будь-який упорядкований, відносно скінченний масив лінгвістичної інформації, представлений у вигляді списку, таблиці, переліку, зручного для розміщення в пам'яті ЕОМ і забезпеченого програмами автоматичної обробки і поповнення [9].

В. Дубичинський трактує це поняття значно вужче і називає електронним словником частину автоматизованої системи інтелектуального призначення із зібраними і певним чином впорядкованими найменуваннями понять в тій галузі, з якою працює або на яку спирається ця автоматизована система. Як правило, вони вміщують сукупність термінів і термінологічних словосполучень, систематизованих і поданих у вигляді таблиць, семантичних сіток або семантичних дерев.

Досить поширеною є думка, що електронний словник – це аналог паперового словника, забезпечений зручною системою пошуку. Електронний словник визначається як електронне інформаційне джерело, відповідне традиційному «паперовому» словнику. В електронній версії може викликатися інформація з будь-якої програми спеціально визначеною вказівкою на слово або групу слів, що призводить до візуалізації необхідного фрагмента відповідного словника. На відміну від традиційних словників електронний словник разом з текстом і графічними зображеннями може містити відео- та анімаційні фрагменти, звук, музику тощо, можлива його реалізація на базі гіпертексту або гіпермедіа.

Іншої позиції дотримується В. Селегей, який вважає що електронний словник є особливим лексикографічним об'єктом, в якому може бути реалізовано багато продуктивних ідей, не затребуваних із різних причин у паперових словниках. Дослідник називає такі антиномії традиційних паперових словників: 1) чим більше обсяг словника і повніше опис лексичних значень, тим складніше ним користуватися; 2) чим повніше і глибше опис лексичних значень, тим менше словник відповідає сучасній мовній та культурній ситуації; 3) чим цікавіше лексикографічна концепція словника, тим вужче його лексична база.

Комп'ютерна реалізація словника дозволяє подолати частину зазначених проблем, завдяки більш досконалим можливостям показу змісту словникової статті (наприклад, із частковим показом за різними критеріями – різні «проекції» словника), різноманітним графічним засобам, використанню різних

лінгвістичних технологій, таких як морфологічний і синтаксичний аналіз, повнотекстовий пошук, розпізнавання і синтез звуку тощо [8].

Більшість дослідників принциповими позитивними відмінностями електронних словників від паперових вважають їх потенційно необмежений обсяг і можливість повнотекстового пошуку.

Для розуміння інших відмінностей між електронними і паперовими словниками на структурному рівні слід звернутися до їх макроструктури (під якою в лексикографії розуміється загальна структура словника, зміст і зв'язок його частин) і мікроструктури (формату окремих словникових статей і характеру їх заповнення).

Макроструктура словника визначає відбір лексики, обсяг і характер словника, принципи розташування матеріалу. За спостереженнями дослідників (В. Берков [1], Н. Сивакова [9], О. Чепик [10]), макроструктура електронного словника в лінійній послідовності багата в чому повторює макроструктуру традиційного словника, і до її складових належать: передмова, правила користування, перелік скорочень, корпус, граматичний нарис, різноманітні списки (наприклад, список джерел). Але якщо паперовий словник передбачає впорядкованість цих блоків у такій послідовності, то в електронному словнику, завдяки гіпертекстовій будові кожен з них може бути активізований у будь-якій послідовності за бажанням користувача.

Щодо мікроструктури електронного словника важливо відзначити, що відношення між частинами словникової статті не є лінійними і структурування відбувається на основі гіпертексту. Словникова стаття має чітку логічну структуру з ієрархічними зв'язками між елементами. Кожна інформаційна категорія займає тут суворо фіксоване місце, або зону. Користувач може запитувати певний параметр і отримувати доступ до окремих фрагментів статті. Іншими словами, електронний словник бере на себе функцію вичленовування необхідної інформації та її перетворення в найбільш зручну для користувача форму. Отже, розробники електронного словника можуть передбачити досить велику кількість словникових входів, що дозволяє користувачеві легко і швидко отримувати будь-яку необхідну йому інформацію [9, с. 20; 10, с. 277].

Таким чином, комп'ютерні технології надають технічні можливості для ефективної оптимізації макро- і мікроструктурних параметрів словника: розширення обсягу і складу словникових статей завдяки комбінуванню різних форм представлення інформації (текст, звук, графіка, анімація), можливість поповнення і корегування баз даних, раціональне структурування інформації завдяки її зонуванню за допомогою гіпертекстових технологій.

Єдиної класифікації електронних словників ще не існує. Р. Мисак пропонує класифікацію електронних словників за їх носієм та засобами відтворення і виділяє словники: 1) комп'ютерні (стаціонарні, переносні, інтернет-словники); 2) кишенькові; 3) мобільні [3, с. 52].

Електронні словники класифікують також за специфічними технічними критеріями: мінімальні апаратні вимоги, середовище розроблення, програмне

забезпечення, необхідність інсталяції, спосіб виконання, спосіб завантаження, кількість словникових баз, обсяг необхідної оперативної пам'яті, можливість розширення словникової бази, наявність мультимедійних об'єктів, конвертування словникових баз у текстовий формат тощо.

Проте, на думку А. Баранова, до електронних (автоматичних) словників можна застосовувати ті ж самі параметри класифікації, що й до звичайних словників. Таким чином, серед електронних можна виділити словники енциклопедичні, лінгвістичні, термінологічні, перекладні, тлумачні, тезауруси, навчальні та ін.

Електронні словники створюються як кінцева дискретна відкрита структура з автоматичними можливостями сприйняття вихідних сигналів, організації роботи і оформлення результатів та повідомлення їх користувачеві і складаються із бази даних, програми формування бази даних і діалогового інтерпретатору запитів до неї.

Різноманітні інформаційно-довідкові системи, побудовані на основі баз даних (електронні словники, тезауруси, енциклопедії, довідники), належать до програмних засобів, можливості яких реалізуються в сучасній освіті не повною мірою, проте є надзвичайно перспективними саме у навчанні мов. На думку дослідників, електронний навчальний словник поєднує в собі функції пошуку потрібної інформації, демонстрації мовних закономірностей і можливості засвоєння навчального матеріалу за допомогою спеціальної системи вправ.

Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, пропонуємо таке визначення: електронний навчальний словник – це електронне довідкове видання упорядкованого переліку мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів), призначене для навчання певного аспекту мови або виду мовленнєвої діяльності і орієнтоване на конкретний рівень мовної компетенції користувачів. Розробка електронних словників загальної і спеціальної лексики становить перспективний напрям досліджень вітчизняної навчальної і комп'ютерної лексикографії.

Література

1. Берков В. П. Двухязычная лексикография / В. П. Берков. – СПб.: СПУ, 1996. – 248 с.
2. Кочнева Е. Учебная лексикография и методика: характер взаимодействия / Е. Кочнева, В. Морковкин // Русский язык за рубежом. – 2003. – № 2. – С. 64–69.
3. Мисак Р. Комп'ютерні словники: класифікація та укладання / Р. Мисак // Проблеми української термінології: зб. наук. праць. – 2008. – С. 52–55.
4. Перебийніс В. І. Анатомія англо-українського навчального словника-мінімуму / В. І. Перебийніс // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія. – Т. XII, № 1. – К., 2009. – С. 82-90.
5. Перебийніс В. І. Теорія і практика укладання навчальних словників / В. І. Перебийніс // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. № 17. – Житомир, 2004. – С. 73-75.

6. Полукетова А. Ю. Теоретичні засади укладання навчального словника-мінімуму лінгвістичної термінології / А. Ю. Полукетова // Наукові праці : Наук.-метод. журнал. – вип. 183. – Т. 195. Філологія. Мовознавство. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 76-80.

7. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.10.2012 р. №1060 // Офіційний вісник України. – 2012. – №80. – С. 61.

8. Селегей В. Электронные словари и компьютерная лексикография [Электронный ресурс] / В. Селегей // Ассоциация лексикографов Lingvo. – 2003. – Режим доступа: <http://www.lingvoda.ru/transforum/articles/selehey>.

9. Сивакова Н. А. Лексикографическое описание английских и русских фитонимов в электронном глоссарии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.21 / Н. А. Сивакова. – Тюмень, 2004. – 25 с.

10. Чепик Е. Ю. Компьютерная лексикография как одно из направлений современной прикладной лингвистики / Е. Ю. Чепик // Ученые записки ТНУ. – Симферополь, 2006. – Т.19 (58). – №2: Филология. – С. 274-280.

References

1. *Berkov V.P.* Bilingual Lexicography (1996) St. Petersburg: SPU (rus).

2. *Kochneva E., Morkovkin V.* Learner's Lexicography and Methodology: the Nature of the Interaction (2003) *Russkiy yazyk za rubezhom*; no.2, pp. 64-69 (rus).

3. *Mysak R.* Computer Dictionaries: Classification and Compiling (2008) *Problemy ukrai'ns'koi' terminolohii'*; pp. 52-55 (ukr).

4. *Perbyjnis V.I.* Anatomy of English-Ukrainian Pocket Dictionary (2009) *Visnyk Kyi'vs'koho nacional'noho linhvistychnoho universytetu. Seria: Filolohia*; no. 12(1), pp. 82-90 (ukr).

5. *Perebyinis V.I.* Theoretical and Practical Problems of Compiling Learner's Dictionaries (2004) *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka*; no. 17, pp. 73-75 (ukr).

6. *Poluuktova A. Yu.* The Theoretical Basis of Compiling an Educational Glossary of Linguistic Terms (2012) *Naukovi pratsi. Filolohia. Movoznavstvo. Mykolai'v: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly*; no. 183 (195), pp. 76-80 (ukr).

7. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.10.2012 р. №1060 // Офіційний вісник України (2012); no. 80, p. 61 (ukr).

8. *Selehey V.* Electronic Dictionaries and Computer Lexicography. Association of Lexicographers Lingvo (2003) Available at: http://www.lingvoda.ru/transforum/articles/selehey_a1.asp. (rus).

9. *Sivakova N.A.* Lexicographic description of English and Russian Phytonyms in the Electronic Glossary, Abstract of a Thesis (2004) Тюмень: TGU (rus).

10. *Chepyk E. Yu.* Computer Lexicography as one of the Trends of Modern Applied Linguistics (2006) *Uchenye zapiski TNU*; no. 19(58), pp. 274-280 (rus).

Балалаева Е. Ю.

АНАЛИЗ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ «ЭЛЕКТРОННЫЙ УЧЕБНЫЙ СЛОВАРЬ»

Статья посвящена проблеме определения сущности понятия «электронный учебный словарь». Исследование проведено в контексте концептуальных основ учебной и компьютерной лексикографии. Описаны функции учебных словарей, обобщены методические требования к ним. Освещены различные подходы к пониманию сущности электронных словарей и их классификации. Большое внимание уделено сравнительному анализу структурных особенностей полиграфических и электронных словарей, исследованию потенциала последних.

Ключевые слова: учебный словарь, электронный словарь, учебная лексикография, компьютерная лексикография.

Balalaeva O. Yu.

THE ANALYSIS OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT «ELECTRONIC LEARNER'S DICTIONARY»

The article is devoted to the problem of defining the essence of the concept «electronic learner's dictionary». The study was conducted in the context of the conceptual ideas of learner's lexicography and computer lexicography. The functions of the learner's dictionaries are described; methodological requirements for them are generalized. The different approaches to the understanding of the essence of electronic dictionaries and their classification are given. Much attention is paid to the comparative analysis of the structural features of printed and electronic dictionaries, examination of the potential of the latter. The article elaborated the concept of «e-learning dictionary», which is interpreted by the author as an electronic reference book of the ordered list of linguistic units (words, phrases, sentences, terms), meant for teaching specific aspects of language or type of speech activity and focused on the specific level of the linguistic competence.

Keywords: learner's dictionary, electronic dictionary, learner's lexicography, computer lexicography.